

Epigrammata quaedam Patris Constantini

Halápy Konstantin kéziratban maradt költeményeiről

A 18. századdal foglalkozó irodalomtörténészek számára közhelyként hangozhat a megállapítás, hogy a magyarországi latin költészet kutatása az irodalomtudomány némiképp elfeledett, s jelentős részben még feltárára váró korszaka. Bár ez a mennyiségét tekintve óriási, részben kiadott, részben máig levéltárakban heverő anyagot létrehozó irodalom többnyire az alkalmi költészet keretei között mozog, jelentőségét tekintve még mindig érdemes megfontolni Waldapfel Imre múlt század első felében megjelent tanulmányának megállapítását, mely szerint „irodalmunk történeti ismerete nem képzelhető el a magyarországi latinság figyelembevétel nélkül”.¹

Halápy Konstantin, a század mára már szinte elfeledett, de kortársai között nagy népszerűségnek örvendő piarista költője volt. Már életében több kötete jelent meg, köztük epigrammák is,² de a levéltári vizsgáldás kiderítette, hogy léteznek olyan kéziratok is, amelyeket az eddigi kutatás nem ismert, vagy épp

¹ WALDAPFEL IMRE, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, It 1933, 16.

² Halápy egyetlen monográfiusa, Friedreich Endre foglalta össze a szerző műveit (FRIEDREICH Endre, *Halápy Konstantin emlékezete 1698–1752*, Temesvár, 1903). A nyitrai poézis- és retorika-tanár első kiadott műve az 1730-ban megjelent *Tripartita devoti Parnassi Syrinx* című, elégiákat, klasszikus és leoninus ódákat, valamint kétsoros epigrammákat tartalmazó kötete volt. Ugyancsak ebben az évben jelent meg két iskoladrámája, *Torridae Amaryllidis erga Daphnidem Flammulae* címmel. Néhány évvel később, 1735-ben mintegy tízezer verssort tartalmazó kötettel, a *Myrias versuum*mal állt a nyilvánosság elé; epigrammáit olyan tetszés fogadta, hogy azokat újjakkal kiegészítve ismét kiadta. A következő tíz év a rend szolgálatában telt, így csak 1745-ben jelentkezett újabb kötettel (*Epigrammatum moralium Aenigmatum ac Tumulorum libri VII*). Utolsó megjelent műve a 381 mesét tartalmazó *Apologorum moralium libri VII*, mely azonban két kiadást is megért. Élete utolsó irodalmi vállalkozása a Kalazanci Szent József életét feldolgozó, emblémákból és szimbólumokból álló munka, amelyet Friedreich még elveszítettnek tekintett, ám jelenleg Piarista Levéltárban elérhető. A mű teljes címe: *Vita Symbolica Beati Patris Iosephi Calasantii a Matre Dei fundatoris Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum* (Privigyé, 1750).

eltűntnek tekintett. Halápy példája is jól mutatja, hogy a tervezett szövegkiadás megvalósulását olyan alapos kutatásnak kell megelőznie, melynek során az egyes szerzők összes fellelhető munkáját fel kell deríteni, még ha az egész korpusz kiadása nem indokolt is. Halápy Konstantin itt vizsgált kéziratát a Magyar Piarista Rend Központi Levéltára bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton is szeretnék köszönetet mondani.³

A feldolgozott kézirat *Ludi scenici et epigrammata a Christiano Kácsor scripta et collecta* címen nyilvántartva a Magyar Piarista Rend Központi Levéltárában található.⁴ A 18. századból származik, és a Halápytól összegyűjtött költemények mellett négy iskolajátékot tartalmaz.⁵

A kézirat felépítése a következő:

pp. 1–45. „Actio Bacchanalistica. 1727 die ultima Februarii Nittriae producta.”

pp. 49–84. „Rosa. Acta Prividiae a Novitiis Scholarum Piarum.”

pp. 89–100. „(Száráz) Georgius: „Infelix homo sive Sivenus adolescens a virtutis semita ad vomitum reversus.” 1738 után.

pp. 101–137. (Halápy) Constantinus: „Epigrammata quaedam”

pp. 141–162. „Alexis... seu adolescentis a Deo ad statum religiosum vocati eumdemque assecuti osmana fictis sub coloribus icon.

A szövegek, a címmel ellentétben, több kéz írását mutatják. Az első száz oldal Kácsor Keresztély kézírása, a többi ismeretlen kezéké, kivéve a Halápy-epigrammákat követő levelet, amelyről biztosan állítható, hogy autográf Halápy-szöveg.⁶ Tanulmányomban a 101–137. oldalakon található 158 epigrammát dolgoztam fel. Ezeknek az epigrammáknak a létezéséről Halápy egyetlen monográfiája, Friedrich sem beszélt, s később Jelenits István is csak a kiadott epigrammákat említi tanulmányában.⁷

Az epigramma műfaját kedvelő Halápy egy olyan hagyományhoz kapcsolódik, amelynek művelése a kezdetektől fogva jellemezte a magyarországi neolatin költészetet. A magát *simia Martialisként* aposztrofáló Janus Pannonius költészete je-

³ Ugyancsak hálaival tartozom Déri Balázs tanár úrnak, aki támogatta, hogy az e tanulmány alapjául szolgáló szakdolgozatom neolatin témához kapcsolódjon.

⁴ Jelzete: 211 For. 0-5/3 (V 154), mérete 225×170mm, terjedelme 164 oldal.

⁵ A kéziratban szereplő iskolajátékok, tudomásom szerint, mindeddig szintén nem jelentek meg nyomtatásban. Az epigrammákat tartalmazó rész kiadásra való előkészítése megtörtént.

⁶ Ezt egy autográf Halápy-szöveggel, a *Vita Symbolica* című munka kéziratával összehasonlítva állapítottam meg.

⁷ JELENITS István, *A latin nyelvű epigramma a 18. századi piaristák költői gyakorlatában*, Itk 1969, 176–198.

lölte ki az utat, többek között, a későbbi magyarországi epigrammaköltészet számára,⁸ s vált, még a 18. században is, viszonyítási ponttá a latinul verselők számára. Epigrammaköltők sora indult a janusi hagyományból táplálkozva a 16. és 17. században, olyan szerzők, mint Lászlai János, Rimay János vagy Zsámboki János,⁹ s a műforma kedveltsége, megújulása a 18. században is töretlen maradt, s már egyre többször szólalt meg magyar nyelven.

A több műfajban alkotó Halápy is elsősorban epigrammaköltőnek tekinthető, aki szintén Martialis modorát követi, természetesen Ovenus figyelembevételével.¹⁰ A műfaj korabeli kedveltsége a teoretikus formába öntést is megkívánta.¹¹ A neolatin költészet epigramma-elméleteinek alapját a 16. században Scaliger fogalmazta meg a későbbiekben is nagy tekintélynek örvendő poétikai munkájában.¹² Az ő elgondolásai élnek tovább kevés módosítással olyan, későbbi neolatin poétikákban, mint a protestáns Vossius, a jezsuita Masenius, majd a 18. században Iuvencius műveiben, vagy a kisebb közösségeknek „házi használatra” készült poétikai összefoglalásokban, mint amilyen a magyarországi piaristáknál Mösch Lukács *Vita poetica* című költészettana.

Ezek a poétikák az epigramma műfajának eredetét, a görög kezdeményezések után, elsősorban Catullus és Martialis nevéhez kapcsolják. Definícióikban az epigramma legjellemzőbb vonásaként a rövidséget (*brevitas*) emelik ki, többnyire a műfaj eredeti, felirat jellegére hivatkozva. A műfajnak alapvetően két típusát különítik el, úgymint az egyszerű (*simplex*) és szerkesztett (*compositum*) változatot. Az egyszerű epigramma valamely dolog, személy vagy tett egyszerű leírását tartalmazza, míg a szerkesztett epigramma tételekből vezet le valamit, amit csatánót formájában fogalmaz meg. Ez utóbbi változat az osztott struktúra továbbélését mutatja. E két alaptípus mellett az epigrammának szinte megszámlálhatatlanul sok fajtáját tartják számon (tulajdonképpen annyi fajtája lehet, amennyi tárgya). Mösch Lukács harmincnál is több altípusát különíti el, tulajdonképpen tartalmi szempontok alapján.¹³ Ez is jól mutatja, hogy az epigramma milyen változatos megszólalási lehetőséget biztosított a neolatin költők számára.

⁸ Vö. HORVÁTH János, *Irodalmi nyelvünk kezdetei* = Uő., *Tanulmányok*, I., Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1997, 33–56.

⁹ TÓTH Sándor Attila, *A latin humanitas poétikája*, II/1., *Poesis specialis artis poeticae*, Gradus ad Parnassum, Budapest, 2000, 216.

¹⁰ SZÖRÉNYI László, *Neolatin lírai költészet a XVIII. századi Magyarországon* = Uő., *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és neolatin irodalomról*, Kortárs, Budapest, 1999, 138.

¹¹ Az áttekintéshez vö. TÓTH, I. m., 216–222.

¹² *Poetices libri septem* című, 1561-ben kiadott munkájában foglalta össze legteljesebben a század költészetéről alkotott eszméit.

¹³ MÖSCH Lukács, *Vita poetica per omnes aetatum gradus deducta sive poesis tota vitalis docens, canens et ludens*, Tyrnaviae, 1693, 138–153.

A neolatin poétikák a *brevitas* mellett még a műfaj általános jellemzőjeként emelik ki az *argutia* (esetleg *acumen*, *conceptus*), a *venustus* és a *perspexuitas* fogalmát is. Az *argutia* valamely váratlan véleményt fogalmaz meg, s mint ilyen, a csattanót jelöli a poétikai szóhasználatban.¹⁴ A *venustus* a catullusi *lascivus* kifejezőmódra vonatkozik, míg a *perspexuitas* a szöveg logikus felépítését célozza. Formailag az elégikus *distichont*, a *hendecasyllabust*, és a *iambicus* versmértéket tartották követendőnek az epigrammaköltők számára.

Mindezek mellett megfogalmazták azokat a hibákat, melyeket a költőnek feltétlenül kerülnie kell. Így az erőtlenséget, a homályosságot, amire már a *perspexuitas* követelménye is utalt, valamint az obszcén gondolatokat, kifejezéseket – ez utóbbi elgondolás igen messze áll a martialisi vagy catullusi költészet világtól. Az újlatin poétikák a bennük megfogalmazott elveket gyakran példákkal, idézetekkel támasztották alá, hol klasszikus, hol a szerző saját költészetéből kiemelt példákkal, mint azt Möschi *Vita poeticája* is mutatja. Ezek az elméleti elgondolások lettek aztán irányadók a poétikai oktatásban, s határozták meg a neolatin epigrammaköltészet gyakorlatát. Hogy mennyiben követi a martialisi hagyományra épülő kortárs poétikák útmutatását a korabeli gyakorlat, azt jól példázza Halápy epigramma-költészete, amelynek egy szeletét alkotják a kéziratban maradt epigrammák.

Halápy epigrammáit vizsgálva megállapítható, hogy többnyire szem előtt tartotta az epigrammáírás legfontosabb formai sajátosságát, a *brevitas* elvét. A 158 epigrammából a többség két vagy négy sorból áll, a hosszabb versek többsége hat-, illetve nyolcsoros.¹⁵ A leghosszabb vers, a 157. ötvenkét soros, ami az említett elméleti munkák szemszögéből nézve nehezen nevezhető epigrammának, de Martialisnál is találunk akár 50–60 soros költeményeket, mivel szerinte minden lehet epigramma, ha osztott struktúrájú, ha ellentét feszíti.¹⁶

Nem követi azonban a martialisi változatosságot a metrumok vonatkozásában, mivel egyedül az elégikus disztichont választja epigrammáinak formájául, a kézirat mindegyik darabja ebben a formában íródott. Nincs ez másként nyomtatásban megjelent epigrammái esetében sem, melyek szintén egytől egyig disztichonos formájúak. Ez a metrikai egysíkúság hasonlóképp jellemző az alkalmi

¹⁴ Vö.: „Argutia est animi sententia, aliquid praeter opinionem cum ratione adflectens. Appellatur etiam conceptus et acumen.” *Uo.*, 137.

¹⁵ Maga Martialis is törekedett e tekintetben a változatosságra, s hosszúság–rövidség tekintetében is bővítette a lehetőségek körét, de több versében is kénytelen volt védelmezni hosszabb epigrammáinak létjogosultságát. Vö. ADAMIK Tamás, *Martialis és költészete*, Akadémiai, Budapest, 1979, 191.

¹⁶ Lásd ADAMIK Tamás, *Martialis és költészete* = MARTIALIS, *Válogatott epigrammák*, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 228.

költészet más művelőire is.¹⁷ Sorai közt csak ritkán találni metrikai hibát. Ezt észlelte Friedreich Endre is, aki Halápyt nem tekinti igazi költőnek, csupán verselőnek, de kora egyik legügyesebb verselőjének, s megállapítja, hogy forma tekintetében senki sem állta ki vele a versenyt.¹⁸

Halápy epigrammái a martalisi varietas követelményének leginkább a versek tematikájának sokféleségével tesznek eleget. Maga Martialis költészetének változatossága is elsősorban abban a tematikai gazdagságban rejlik, mely koronként lenyűgözte olvasóit.¹⁹

Halápy esetében, papköltőről lévén szó, nyilvánvalóan fontos szerephez jut a vallásos tematika. Kiadott versei között nagy számban találunk olyanokat, melyekben bibliai eseményeket, Jézus, Mária és a szentek példáját állítja az olvasó elé. Ebből a gyűjteményből erre a típusra viszonylag kevés példa hozható. A 137. epigramma *Sancti Petri lapsus* címmel a Péter tagadásában rejlő tanulság felismerését fogalmazza meg, majd a 139.-ben Jób türelmének példáját állítja az olvasó elé, aki az égi jutalom kedvéért minden nehézséget nemes szívvvel, „*generoso pectore*” viselt. Több alkalommal valamilyen bibliai reminiscencia adja a vers kiindulópontját.²⁰ A Zsoltárok könyvéből származó *siralomvölgy* kifejezést fejt ki a 129. epigramma,²¹ s a szintén sok helyen előforduló *erunt duo in carne una*²² citátumra épül a nem túl invenciózus 136. epigramma,²³ ahol a szerző megállapítja, hogy bár egy testté lett férfi és nő, a harag mégis kettéosztja őket.

Ha nem is hangvételük, de a felidézett személyek révén a vallásos tematikához tartoznak az ellenreformáció személyeskedő durvaságaira emlékeztető, protestánsokhoz címzett versek. Ezekben Halápy többször is pellengérré állítja Luthert, kigúnyolja csodatetteit (3.), de nem kegyelmez feleségének, az egykori apáca Bóra Katalinnak sem (2.). Megírja továbbá sírversét, melyben egy elmés szójátékkal a *saxo* és *Saxo* szavakban rejlő grammatikai homonimitásra épít: *omni / durior hic saxo Saxo Lutherus erat*.²⁴ (148.) Kálvinnak szintén sírverset szerkeszt, amely nem szűkölködik durva, ízléstelen megjegyzésekben. Az egykor disznó-

¹⁷ Például Szerdahely György Alajos *Silva Parnassi Pannonii* című verseskötetében egyetlen vers erejéig mond le a disztichon formáról, s akkor is az önálló hexameter kedvéért.

¹⁸ FRIEDREICH, *I. m.*, 49. Metrikai bizonytalanságot egyedül a 119. epigramma harmadik sorában álló hexameterben találtam, s ennek is az lehet oka véleményem szerint, hogy a szöveg másolója az utolsó előtti szót kifejejtette a versből: *Umida si vino repleverit ? videbis / In caeno porcos, in vomituque canes.*

¹⁹ Vö. ADAMIK, *I. m.*, 1979, 189.

²⁰ A bibliai idézetek forrásaihoz felhasznált kiadás: <http://vulsearch.sourceforge.net/cgi-bin/vulsearch>

²¹ Ps 83,7.

²² 'A kettő egy testté lesz.' Az idézetek nyersfordítását a továbbiakban lábjegyzetben közlöm, utalva a magyarra nehezen fordítható szójátékokra.

²³ Gen 2,24.

²⁴ 'Minden kőnél durvább volt ez a szász Luther.'

húst evő vallásalapító teste holtában a férgeknek nyújt lakomát: *O, quam / lautas convivis pulpa dat ista dapes.*²⁵ (9.) Máskor hitehagyókat szólít meg (1., 6., 10.), vagy csak az országban elharapódzó eretnokség jelenségéről elmélkedik (4., 5.). Büszkén említi gyermekkorának városát, Lévát, amely ellenállt a tévelygésnek, és lerombolta a reformátusok templomát (7., 8.). Máshol *mea nutrix*ként emlékezik a városra, ahol nem tudjuk pontosan mikor és mennyi időt töltött, de a kéziratban olvasható és a nyomtatásban is megjelent epigrammái mind a város iránti megbecsüléséről vallanak (146., 147.).²⁶ A protestáns–katolikus ellentét már szelídebb formában szólal meg a 32. epigrammában, amely a vers két „hősét”, a *frigidus catholicus* magatartást megtettesítő Pétert és az eretnek Pált egyaránt elmarasztalja, ahogy olvashatjuk: *Nemo salutiferam cumulabit in aethere messem, / Cum careat Petrus semine, Paulus agro.*²⁷

Hat hosszabb epigrammát (87–92.) rendtársainak címez, ezekben a megszólítottak laudációját fogalmazza meg. Az utolsó két versben egy Rómában tartózkodó barátját szólítja meg, s óva inti, hogy hazatérjen, mondván: *Dulcia Romanae, cave, desere climata terrae, / Non capit ingenuum Pannonis ora tuum.*²⁸ Szintén ez, a magyarországi latin költészetben is többször megjelenő toposz²⁹ a kiindulópontja annak az epigrammának, amelyben azon kesereg, hogy Pannóniában olyan kevés a költő (28.).

Még mindig a vallásos tematikánál maradva, megfigyelhető a keresztény és a római mitológia – barokk költészetben nem szokatlan – keveredése. A 138. epigramma Jézus és Bacchus kelyhének különbségéről beszél: *Hinc quicumque bibunt, caeli propylaea subibunt, / Pars erit illegis, qui bibit inde, gregis.*³⁰ A bor és mámor istene többször is megjelenik epigrammaiban (119., 48.), amelyek közül az egyik legérdekesebb a kecskeduda szinte enigmatzerű leírása: *In silvis vivus salices carpebat amaras, / Mortuus in Bacchi concitet aede pedem.*³¹ Bacchus természetesen csak egy a Halápy által megidézett mitológiai alakok közül.³²

²⁵ 'Ó, milyen finom lakomát nyújt az a hús a vendégeknek (ti. a férgeknek).'

²⁶ Vö. FRIEDREICH, *I. m.*, 2.

²⁷ 'Senki nem fogja halmozni az égben az üdvös termést, mert Péter vetőmagnak, Pál termőföldnek van híján.'

²⁸ 'Óvakodj elhagyni a római föld édes tájait, Pannonia határai nem fogadják be tehetségedet.'

²⁹ Vö. SZÖRÉNYI László, *Latin nyelvű Arkádia a tizennyolcadik századi Magyarországon* = Uő., *Studia Hungarolatina*, 127.

³⁰ 'Akik ebből isznak, a mennyország tornácaira jutnak, aki azonban amabból (iszik), a törvénytelen nyáj tagja lesz (ti. a pokolba jut).'

³¹ 'Életében az erdőben a keserű fűzfákat tépkedte, halálában a lábat mozgatja Bacchus házában.'

³² Cerberus, Circe, Orcus vagy épp a Styx megjelenése mellett, mely két utóbbi nála a keresztény alvilág szinonimájaként használatos, a római és görög vonatkozások a különféle földrajzi helyek megjelenésében is megragadhatók. Pl. Abyla, Calpe megnevezése az első epigrammában.

Ami Halápy költészetében leginkább „martialisi örökségnek” tekinthető, azok a szatirikus hangvételű jellemrajzok. Kíméletlenül kritika alá vesz bármilyen külső vagy belső emberi tulajdonságot. A 19. versben valakinek a nagy orrát gúnyolja ki, megállapítva: *Plus cerebri nasus, quam caput intus habet*,³³ majd egy másik helyen a nagy orr apológiáját fogalmazza meg: *Defendunt tauros lunatae spicula frontis. / Cornua quod tauris, hoc mihi nasus erit*.³⁴ De szívesen kifigurázza a nagyfejű Apitiust (18.), fejének egyes részeit egy-egy ormótlan tárgyjal azonosítva.³⁵ Nem kíméli a reszkető kezű Bibulust, s néhol ízetlennek is érezhetjük tréfáit: *Bracchia sic agit, qui spargit semina, sed tu / Agricolae fuso munus in aere facis*.³⁶ Sokkal jobban foglalkoztatják azonban, Martialishoz hasonlóan, az olyan emberi gyengeségek, mint a gőgösség (63.), a tisztiségekre való túlzott vágyakozás (47.) vagy épp a fősvénység, amit egy elmés szójátékkal fogalmaz meg: *Accipit ignarus sed nunquam dona rependit. Accipiter post haec, non homo Quintus erit*. (61.)³⁷ Láthatjuk, hogy Halápy ezekben az epigrammákban él a legötletesebb megoldásokkal, s bár az ezüstkori szerző témavilága egyértelműen visszaköszön műveiben, ez azonban jellemzően csak kiindulópontot jelent számára. A 104.-ben az esztelen Sabináról mondja: *Nunquam se stultam vidisse Sabina fatetur / Nam speculum raro consulit illa suum*.³⁸ Az iszákosság is szerepel témái között, jót gúnyolódik a részeges költőn, akit nem a mesterségbeli tudás vagy a természettől kapott tehetség, hanem csupán egy kis iszogatós késztet a verselésre.³⁹ Szintén Martialis világát idézik azok a versek, amelyekben az egyes foglalkozások képviselőit választja célpontul. A hullavivő Diaulussal szemben Halápnál a pénzéhes orvos alakja jelenik meg (108.), aki miután látja, hogy betege meggyógyult, kéri az ellenszolgáltatást. A következő epigrammában azonban a betegről „halljuk”, hogy bár fizikailag meggyógyult, de újabb kín gyötri: *Nam patitur magnam flacca crumena phthisim*.⁴⁰

³³ 'Több esze van az orrában, mint belül a fejében.'

³⁴ 'A bikákat félhold alakú homlokuk hegyei védélmezik: ami a bikáknak a szarv, az számomra az orr.'

³⁵ Hasonló módon jár el a 134. epigrammában, ahol a címbe megjelölt Telephus testének egyes részeit azonosítja különféle dolgokkal, majd meg is állapítja: *Non hominem video, sed hiulco vertice montem*. 'Nem embert látok, hanem magasló tetejű hegyet.'

³⁶ 'Így mozgatja kezeit, aki magot vet, de te a földműves feladatát a tágas égben végzed.'

³⁷ 'Kap, de sohasem ad ajándékot a tudatlan. Súlyom lesz ezután, nem ember Quintus.' A humor forrása az *accipit* és *accipiter* szavak azonos tövében, illetve az utóbbi kettős jelentésében ('súlyom', 'kapzsi') rejlik.

³⁸ 'Azt mondja, sohasem látta magát bolondnak Sabina. Mert ritkán kérdezi tükrét.'

³⁹ *Arte fit orator, generat natura poetas, / Qui cum materno carmina lacte bibunt. / Te, Lentine, nec ars, nec te natura polivit, / Sed quaecumque facis metra, bibendo facis*. (45.) 'A mesterség teszi a szónokot, a természetet szüli a költőket, akik az anyatejjel isszák a költeményeket. Téged, Lentinus, sem a mesterség, sem a természet nem csiszolt, hanem ami metrumot írsz, mind italozva teszed.'

⁴⁰ 'Mert kókadózó pénztárcája súlyos sorvadástól szenved.' Hasonló módon alkotnak párt a 115–118. epigrammák.

Szintén a pénzsóvárság, s nem a martialisí advocatusra jellemző szószátyárság a szövegekben megjelenő ügyvédek legfőbb vonása (14., 15.). A pénz mint önálló téma más szövegekben az anyagi és szellemi gazdagság ellentétében jelenik meg (24, 66.), amely toposzra Martialisnál is több példát találni.⁴¹ Sajátos kontextusban foglalkozik a gyógyszerésszel,⁴² de nincs kímélet sem a kérkedő matematikus,⁴³ sem a kémikus számára (20.). A Martialisra jellemző humor vagy a sértő megjegyzések tehát nem állnak távol Halápy világától, azonban verseiből a kortárs poétikák irányelveinek megfelelően teljes egészében hiányzik a pajzán, frivol hang. Leginkább megfigyelhető ez a nőkkel kapcsolatos szövegekben: Halápy versei sincsenek túl jó véleménnyel a nőkről, akiket Éva rossz példáját követő leszármazottaknak tekint, ugyanakkor a Martialisnál oly gyakori erotikus vonatkozások teljességgel hiányoznak szövegeiből (33., 98., 75.).

Ókori elődjéhez hasonlóan Halápy is megfogalmazza a költészetről, illetve más költőkről alkotott elgondolásait, mindezt mások kritikájának keretében teszi. Ezekben az epigrammáiban elsősorban bizonyos formai elgondolásokkal foglalkozik. Már a *Myrias* címében hangsúlyozza, hogy kerüli az *eclipsis* és a *synaloiphe* jelenségét, amit ebben a gyűjteményben is megismétel. A 112. epigrammában egy Virgilius nevű, neoterikusnak nevezett költőt marasztal el, aki halmozza verseiben az *eclipsist*, ami azonban Halápy szerint kerülendő, mivel homályossá teszi a szöveget.⁴⁴ Egy másik költőhöz címzett versében már az említett *syneloephe* jelenségét is kritizálja (155.), de elmarasztalja azt a leoninusokban író költőt is, aki csupán verseinek formájával foglalkozik: *Dicturas florem, sed omititis Abromus odorem, / Cum nil dulce sapis, te fugit omnis apis.*⁴⁵ Ugyanakkor több mint húsz versében maga is leoninust alkalmaz, ami ebben az időben már is kissé idejétmúlt jelenség, hisz a piarista epigrammaköltészetre csak kezdetben, a század legelején volt igazán jellemző a leoninus, s később elsősorban azokban a formákban élt tovább, melyeket énekelve, esetleg hangosan szavalva volt szokás előadni, így elsősorban az ódaköltészetben, mivel nagy divat volt a szapphikus s a többi ódai forma magyaros-rímes változata. Az epigramma ezzel szemben inkább néma,

⁴¹ Vö. 10/27; 10/76.

⁴² *Cum careat cunctis caelestis patria morbis, / Vix erit in nitido pharmacopola polo.* (95.) 'Mivel az égi haza nélkülözi az összes betegséget, aligha lesz a ragyogó mennyben gyógyszerész.'

⁴³ *Quod numeres, addas, iam te super omnia tollis, / Cum bene nec quot sint bis duo, Paule, scias.* (110.) 'Mert számolsz, összeadsz, magadat már mindenek fölé helyezed, miközben nem tudod, Pál, hogy mennyi kétszer kettő.'

⁴⁴ *Hac eclipsis in eclipsin mutatur opacam.* A neoterikus elnevezés itt talán értelmezhető a Janus Panoniusnál is használt értelemben: mint olyan, aki nem az ókori példákat követi.

⁴⁵ 'Virágról akarsz beszélni, de az illatát elhagyod, Abromus, amikor nem kellemesen okoskodszt, elmenekül tőled minden méh.' A humor forrása a *sapis* ige 'izlik' és 'eszes, okos' jelentésének összejátszása.

elmélkedő olvasásra szánt forma.⁴⁶ A legtöbb leoninus epigrammában a közép-metszet előtti szó rímel belső rímként a sorvégi szóval, mintegy hangsúlyozva a metszetet. A leoninusnak egy másik, a magyarországi költészetben kevésbé alkalmazott változatára, amikor sorvégi szó rímel sorvégi szóra, Halápnál egyetlen példát találhatunk, a 122. versben az első sor végének *Iesus* szava alkot rímpárt a második sor végén álló *Deusszal*. Többnyire azok a megoldások a legjobbak, ahol Halápnak sikerül a ragrímot elkerülnie, például: *pridem–fidem* (10.), *sapis–apis, florem–odorem* (35.), *raris–Charis* (43.), *expungi–fungi* ('gombák')(77.). A költő a költészetnek nem csupán elméleti kérdéseivel foglalkozik, máshol egyszerűen csak a művészi impotencián ironizál (120.), s az ókori elődhöz hasonlóan az ő gyűjteményéből sem hiányozhatnak az olvasóhoz vagy egy tisztelt baráthoz címzett ajánlások (23., 94., 151.).

A Halápy életében utolsóként megjelent kötettel mutat rokonságot egy aesopusi történet feldolgozása a víz tükrében látszó „másik” kutya csontja után áhító kutyról (86.). Az ismert történet azonban némileg módosul, miszerint itt a kutya egyenesen belegázol a vízbe az enivalóért, de a vízinövényekbe fennakadva sem ételt, sem menekülési lehetőséget nem talál. A vers utolsó két sora a tanulságot is megfogalmazza: *Tu quoque si dono minime contentus es uno, / Invidiosa sors ne te privet utroque, cave!*⁴⁷ A mese mellett az epigrammák gerincét képező rövid történetekkel más helyen is találkozhatunk (76., 157.).

A Halápy verseiben tapasztalható tematikai sokszínűséget látva azonban a martialis hagyományok mellett figyelembe kell vennünk az alkalmi költészet ama jellegzetességét, mely minden lehetőséget megragadott a versírásra. Így annak a barokk neolatin költészetnek a vonásai, amely Halápy munkásságának ihletője volt,⁴⁸ formai és tartalmi szempontból egyaránt megragadhatók epigrammaiban. Ide sorolhatók azok a költeményei, amelyek a barokk világ játékos életbölcseégeit fogalmazzák meg. A vers címében megjelenő szentenciaszerű megállapítást fejtí itt ki a szerző; hol az *usus omnia facillat*⁴⁹ bölcsességét, máshol a *Qualis homo, talis sermo*⁵⁰ igazságát. Utóbbival kapcsolatban talán nem túl nagy merészség megjegyezni, hogy akár Kazinczy *Írói érdemében* is felfedezhetjük még ennek a hagyománynak a nyomait.

⁴⁶ JELENITS, *I. m.*, 181.

⁴⁷ 'Ha egy ajándékkal sem vagy megelégedve, vigyázz, nehogy a sors mindkettőtől megfosszon.' A kutya kapcsán szintén eszünkbe juthat a martialis filozófus, vagy épp Manneia kuttyuskája, természetesen egészen más kontextusban.

⁴⁸ SZÖRÉNYI, *Latin nyelvű Árkádia...*, 124.

⁴⁹ 'A gyakorlat mindent könnyebbé tesz.'

⁵⁰ 'Olyan a beszéd, amilyen az ember.'

Az Árkádia-tag Faludi Ferenc magyar nyelvű költészetéből jól ismert motívum a szerencse forgandósága, amely Halápy számos versének szintén kiindulópontja volt. A sors *fallax* jelzővel jelenik meg a 41. epigrammában, míg a 39. a szerencse változandóságára (*inconstantia*) figyelmeztet: *Heu cave! Dum sortis blanditur adorea, mortis / Victima si fies, quam sit acerba, scies.*⁵¹

A neolatin költészetben nagy népszerűségnek örvendő verstípus a *kronostichon*, melynek Halápy hazánkban az egyik legnagyobb mestere volt,⁵² s amelyre szintén találni példát a vizsgált költemények között. Egy baráthoz szól a 143. epigramma, melynek első két, jókívánásokat megfogalmazó sora rejti s megjelölni szándékozott 1743-as évszámot: *VIVE Dies Latas, Ut soL, tUa fULgeat aetas; / Ut dent Ista: pIIs Vota Litabo DIIs.*⁵³ A gyűjtemény 131. darabja egy anagramma, mely Halápy kiadott költeményei között is nagy számban található. Itt a *nasus* szót egy kérdéssé alakítja: *Dic mihi cum tanta subolete proboscide, quid sis! / An sus? Responsum dat tibi nasus: ita.*⁵⁴

Bár a kortárs alkalmi költészetre jellemző az aktualitások, olykor a politikum megjelenése, mindez, talán épp a műfajnak köszönhetően, szinte teljes egészében hiányzik a gyűjteményből, kivéve talán az említett „Pannonia szellemi sivársága” toposzt, vagy az 58. epigrammát, amely azt illusztrálja, hogy az az ország szerencsés, amelyet egy ember irányít.

Halápy költeményeinek e rövid áttekintése nyomán is látható, hogy a költő követi a martialisi hagyományokra épülő, neolatin epigrammaírás irányelveit. E hagyományok egyszerre jelennek meg szövegeiben. A nyomtatásban megjelent és most bemutatott epigrammáinak nagy száma is mutatja, hogy könnyedén verselt, ötletes megoldásai bizonyítják, hogy a megbízható kismester kezével alkalmazta a műfaj formai, tartalmi követelményeit. Bár irodalmi munkássága nem produkált önervényű alkotásokat, tevékenysége mégis nagymértékben szolgálta a korabeli piarista költészet kibontakozását, s növendékei közül a kortárs európai szellemi élet többeket egyenrangú tagjának ismert el. Mindezeket figyelembe véve megállapítható, hogy az újkori neolatin költészet kutatása „önmagában” sem érdektelen, ugyanakkor a nyomában kibontakozó magyar nyelvű irodalom vizsgálatával kapcsolatban is új perspektívák vethetők fel.

⁵¹ 'Jaj, vigyázz, míg a sors ajándéka kedvez, ha a halál áldozatává válsz, megtudod, milyen kegyetlen.'

⁵² Vö. SZÖRÉNYI, *Latin nyelvű Árkádia...*, 124.

⁵³ 'Élj hosszú napokat, úgy ragyogjon az életed, mint a Nap; hogy ezeket megadják, a kegyes isteneknek áldozatot mutatok majd be.'

⁵⁴ 'Mondd meg nekem, oly hosszú ormánykinövésed, ki vagy! Talán disznó? Választ ad az orrod: Bizony az.'